

Knjiga Slovénka

XIX. veku.

Janez Nep. Primic, r. 23. apr. 1785 v Zalogu pri Šmariji, od l. 1811 „pisar v cesarsko-kraljevim šolskim bukviši“, od l. 1812 „očitni učenik Slovénkiga jezika na Graškim Liceji“, u. za sušico domá v Zalogu 3. febr. 1823. Spisal je:

1) *Abeceda za Slovénce*, kateri se hočejo Slovénko brati naučiti. V Gradcu natisnjena per Al. Tušu 1812. 8°. 30. Dobrowský's Slovanka I. 236 (Šaf. 50).

2) *Prava pót k' dobrimu stanu*, ali Ena beséda ob pravim časi. Nékaž za vsakiga človeka. Na pervo iz Angležkiga v Nemški, zdaj pak z' pervolenjam Vikši Gospóške v Slovénki Jezik prestavlena. V Gradcu 1812. 8°. 34. per Al. Tušu Bukvárju.

— Predgovor se glasi:

„Lubi Slovénci! Tu imate ene nove Búkvíce polne lepih ino nucnih (ali haslívih) naukov, kateri pokážejo, skozi kaj si človek narveč svoj stan pobujša, ino na kaj za eno vižo si on zopet tigaistiga pobólšati zamore. Te Bukvice je nar na pervo v polnočni Amériki en imeniten ino visoko učen Mož, z imenam Bénéjamín Franklín v Angležkim ali Englendarskim jeziki spisal, ino jim to ime dal: Vbogi Rihard ali Pot k dobrimu stanu; po tim so bile na Nemško, zdaj pak, lubi Slovénci, k vašimu pridu ino podučanju na Slovensko prestavlene. Berite jih radi, ino si globoko v serce zapišite, kar bote brali; ino če bote nauke, kateri so v teh Bukvicah zapopadeni, zvesto ino skerbno posnémali ino naslédvali, znate terdno upanje iméti, de bote srečno ino veselo živeli. Ino ako to dosežete, bo vaša sreča nar vekši plačilo ino veselje za tega, kateri je iz lubezni proti vam te Bukvice po vašim jeziki prenaredel.“ —

„En sam denes je toliko vreden, kakor dva jutri, pravi vbogi Rihard. Mačka v rokovicah miši ne loví. Oko Gospodarjovo sturí več, kakor obedvé njegove roké. . . Veliko vinarjev sturi en rajniš. Ena majhina razpoka je že dostikrat zrok bila, de se je nar vekša barka potopila. Goste pojedine streho prederó, suknujo raztergajo, po sveti poženó. Kdor denarje na pósodbo da, — si na glavo skerbí nakopá. Gizdost (ofert) kósi per obilnosti, obédva per vbožtvi, ino večerja per sramoti. Laž dolgovo na herbti jezdari. Skušnja je draga šola; pak norci se ne bodo v nobeni drugi, ino komej v tej šoli kaj naučili itd.

Pošteno perdobivaj, ino šparaj kar si perdobíš,
Skoz to si vse blagó v zlató in srébro premeníš.“

3) *Nemško-Slovenske Branja*, v' katerih se znajdejo razne Právlice, Basnje ali Fábule v zvezanim ino prostim govóru, Pogovori, Pripovisti véstniga zaderžanja, Pesmi, Vganke, kratek obraz Historije starih Slovanov, Prigovori, mnogitere koristne Vade v govorjenju, ino Zgodbe svete na kratkim. Na svetlobo dal Janez Nep. Primic, očitni Učenik Slovénkiga Jezika na Graškim Liceji. V Nemškim Gradcu. V zalogi ino napródaj pri Jozefi Milerci, 1813. 8°. 147.

V predgovoru pripoveduje, da je pričujoča knjiga odmenjena bila za slovénko šolsko mladino po deželi. Ker je pa postal „Joh. N. Primitz Professor der Slovenischen Sprache“ in pripravnejšega berila ni imel, prenaredel je nektere stvari, da so tudi za odrasle, in ako mi strokovnjaki postrežete, hočem dati boljše slovstvene pripomočke na svetlo. Nahajajo se v njej nektere pesmi na pr. „Hrepenenje Otroka po Pomladi; Otročja Igra; Pesem veseliga Fantiča; Vodnikovi na Slovence pa Veršac (d. i. die zweyte Bergspitze des Triglaw — Dreyhaupt); Jarnikove Zvezdiše, Danica

in Kres — ponemčil Gustav Fellingner. Potem „Eno malo iz Historije starih Slovanov ali Slovencov“ (str. 74—79), od katerih pravi na pr.: „Nigdar néjso bili pod enim samim Oblastnikom v eno državo zedinjeni; vedno so bili eden od drugiga odločeni ino ravno to je bilo njim k nesreči . . . Ti stari Slovani so vojskovanje ino prelivanje kervi silno čertili. Kamor so prišli, so se vselili, zemljo obdelovali, ino z svojimi sosedi prijazno ino mirno živeli . . . Oni so le eniga samiga Boga molili, začetnika bliska ino groma, ino gospoda nebes ino zemlje. Njega so imenovali Boga, to je prvo gibajočo moč, izvirek oblasti ino bogastva. Ta Bog je bil sama ali ista luč ali svetloba; lep ino svetel je bil njegov svet, kateriga je stvaril. Za tega volo imajo vsi Slovani za nemške besede heilig, Licht ino Welt ravno taisto besedo svet. Od spoznanja eniga samiga praviga Boga odstopivši, so začeli dvoje sorte Bogove častiti, dobriga ino hudiga Boga. Dobrimu Bogu samimu so dali ime svetlobe, Svetovid, Belibog; hudimu pak ime temote, Čart, Černibog. V malikovavski veri so ostali, dokler so skoz oznanovanje svetiga Evangelija dobroto zveličanskiga nauka Kristusoviga spoznali“ — in povédaški to piše: „Tako nam perpoveduje stari Očák Nestor Historijo od preobernenja Morávkah ino Panonskih Slovanov na kristijansko vero, katero sta ta dva Greška brata ino Slovanska Apóstola, Konstantin ali Kiril ino Metodij doveršila“. Na koncu so „Zgodbe svéte na kratkim“ po Vodnikovem iz Francoskega sestavljenem katekizmu — vmes z raznimi, tudi bistrimi opazkami zgodovinskimi, pa jezikoslovnimi razlagami na pr.: o Jarniku in o slovečem nemškem pesniku Fellingnerju („Unsere Slovenische Sprache findet er in seinem Ohre besonders wohlklingend, und wegen ihrer vielen Vocal-Endigungen, für den Gesang vortrefflich gebaut, u. beneidet uns besonders um die für Poesie sehr herrlich tönenden langen End-í, z. B. se veselí, želí, dobí u. drgl. Einen sonderbaren Eindruck machen unsere, auch in der wohlklingenden Spanischen Sprache vorkommende, Endlaute aja, ajo u. s. w. auf ihn. Seinem Geständnisse (Ohrgenie) zu Folge, habe unsere Sprache das tiefe Melos, welches geeignet ist, den Menschen leicht zu Thränen zu rühren; die Deutsche Sprache aber sey nur geeignet, den Menschen zu erschüttern, weil sie vermög ihres innern Baues gleichsam donnernd ist.“ S. 64. 65); o Slovanih in Slovencih pa o njih blagoglasnem, tudi v književni nemščini vplivnem jeziku (Die wohlklingende Slavische Sprache . . . hatte auch auf die Verfeinerung der Hochdeutschen Sprache, die bekanntlich in Meissen und Obersachsen zuerst herrschend war, einen entschiedenen Einfluss. Denn nach der Geschichte wohnten ehemals in Obersachsen die Sorben, ein Slavisches Volk, und aus der Vermischung dieser Slaven mit Franken u. Sachsen hat sich im 10. Sec. die Obersächsische Mundart, die zur Zeit der Reformation zur Schriftsprache erhoben ward, gebildet. Der Slavische Mund milderte die Rauheit Germanischer Töne . . . S. 83. Cf. Adelung. Lehrgebäude der Deutsch. Spr. I. 81. . .); o mestu Grätz, Gráz, Graz aus Gradec (110), Laybach, Laubach iz Luba, Lublana d. i. lublena die Geliebte, wodurch die Liebe und Anhänglichkeit der Krainer-Slaven zu der Hauptstadt ihres Landes bezeichnet wird („Die allgemeine Ableitung Laybachs vom lauen Bache, welche durch den berühmten Krainischen Historiographen Freyh. J. W. Valvasor zuerst verbreitet, und ohne weitere Untersuchung von den Deutschen Schriftstellern, von denen kaum der Hundertste die Slavische Sprache versteht, treulich nachgebethet wurde, entstand zu einer Zeit, wo man aus Modesucht, von der auch Valvasor angesteckt war, Alles durch die Deutsche Sprache zu erklären suchte . . . S. 132.); v Cirklah, Brezah, Belkah (133); o Popoviču in Linhartu (135); oseba von o u. sebe sich d. i. ein selbstständiges Wesen; punt vom Deutschen Puntnaufs d. i. Zusammenrottung, Aufruhr; novica eig. Neuigkeit, novice, novine pl. die Zeitung (la gazette); sreča eigentl. das, was uns begegnet, die Begegnifs, das Glück v. Geluck, gelingen; žegnati signare i. e. cruce; sta-

rašina, sto, jezero (145); kosilo, obedo (89) itd. — K prislovi: Es waltet ein böser Unstern über mich — Sem pod eno nesrečno zvezdo rojen — opominja: „Man wundere sich nicht, hier keine wörtliche Uebersetzung zu finden: dieß läßt der Genius beyder Sprachen nicht zu. Hätten die bisherigen Slovenischen Schriftsteller auf diesen höchst wichtigen Umstand mehr Rücksicht genommen, so würde unsere Sprache jetzt nicht so sehr von unnöthigen Germanismen strotzen“. Na to pravi Kopitar, kteri je pričujočo knjigo v „Wien. allg. Literatztg.“ l. 1813 dokaj pikro presodil: „Wenn das bekannte ‚medice, cura te ipsum‘ je eine wahre Anwendung hatte, so passt es gewiss im vollen Sinne auf den Herrn Verfasser (Vid. Jezičn. XVIII. 1880 str. 21—24)“.

4) Novi Némško-Slovénski Bukvar, al A. B. C. Otrokon léhko Zastoplen. Neues Slovenisch-Deutsches der Fassungskraft der Kinder angemessenes A. B. C., welches auserlesene, leichte u. belehrende Aufgaben, Erzählungen u. Unterhaltungen enthält. Bearbeitet v. Johann Nep. Primitz. Grätz 1814. J. Müller. 8°. 145. — „Das Buch enthält nicht uninteressante sprachliche u. selbst literarhistorische Bemerkungen. Der Anhang von den slovenischen Buchstaben u. deren Aussprache geht von S. 104—141; dann folgt ein 2. Anhang über Primus Truber (po Valvasorju) S. 142—146 (Šaf. 51.)“
Na primer bodi:

Deutsch-Slovenisches Nahmenbüchlein: Nemško-Slovenski Bukvar: Das Haupt (Auch der Kopf; doch wird Haupt nur in der edlern und anständign Sprechart gebraucht), das Haar, die Stirn, die Schläfe. Die Augen, die Augenbraunen (Der haarige Rand über der Augenhöhle), das Augenlied (Auch der Augendeckel, d. i. die bewegliche Decke über u. unter den Augen), die Augenwimpern (Der haarige Rand an den Augenliedern, so aus steifen gekrümmten Haaren besteht). — Glava, lás, čélo, senci (oslúhi). Oči, obervi (Dlake nad očmi, katére várvajo, de kaj od zgoraj doli v' oči ne pade), trepávica (trepavnica, klup — klupki, pokrivavnica nad ino pod očesom, zgornja ino spodnja, obváruje, de se oko ne posuši), zemci, osemci (Mige, veje — véjice, dlake na trepavici §. 13 str. 24. 25). — Na str. 40. 41 kaže po nemški: „In der Slovenischen Sprache wird das Geschrey (der Laut, Gesang) fast eines jeden Thieres mit einem eignen Worte bezeichnet; ein grosser Beweis ihrer Singbarkeit.“ V dokaz naspoti nemščini piše slovenski:

„Krave mukajo — mulijo, vol — junec ino bik bučita. Žrebec — rajnišar, celák ino konj rezáčeta — heržeta, razgéceta. Ovca — bica bekéče — bečí, beketá. Koza mekeče — meketá. Svinje — prasiči krúlijo — króvkajo, krožijo, króhajo. Kokoši kotájo — kokodákajo, kokodaškajo, kokodačejo, jáškajo. Petelin poje — kričí, kikiriká; kokla — kvokla kóka, kvoka, kokoče, kokotá. Gos — goska gaga, žlabrá, žlobudrá, hrigrá, hrigrétá; raca hrigrá, knaka. Strežik — postrežik, steržik, pavčič, kraljič ščakóče. Golob gruli, gerčí. Ptiči žverglajo, žvergolé. Šinkovec — činkovec, vzeba poje. Slavic — slavič poje. Škorjanec žvergolí. Gerlica — ptutika gerčí, gruli, gerjuli. Šoga — šoja, šojic se dère. Žerjav krívka, krávka, pravi kriv krav! kriv krav! Sova se vjeda. Mačka mavka, mijavka. Pes laja. Volk tuli. Medved momlá, renčí. Lev rijóve. Lesica — lisica laja, bevka. Zajic — zavec, zejc večí, veka. Žaba raglá. Gad žvižga. Grilj — šurk škriple. Čebela — čméla, bučela, čela brenčí, bučí, šumi. Brencel brenčí — Vsaka živál (vsako živinče) se drugáči glasí.“ — Tako našteva posamezno tudi druge stvari, v opombah pa iz povestnice tu in tam prav mikavno razlaguje na pr. o zvonovih, orgljah, o umetnijah, o papirju, slovenskem pisanji in tiskanji, o češnjah, češpljah, murbah, o turšici, koruzi ali debelači, o vinu in vinski trti, o hajdi in čebelariji, o krompirju, steklu, mlinih, plugu, o raznih rokodelstvih, o nemčurjenji v slovenščini, o književnosti naši v 16. veku itd. itd. — Ker se v teh opazkah razodeva vse njegovo srčé

in ker je morebiti vprav po njih vzbudil marsikterega slovenskega mladenča in duhovnika k slovstvenemu delovanju, naj se tukaj po njegovih lastnih besedah pové nekoliko.

O zvonovih omenja na pr. sloveče pesmi nemške ter pravi:

„Siehe die geistreichen Gedichte von dem genialen Deutschen Dichter Friedrich Schiller, deren unermüdetes, tief durchdringendes Studium ich jedem Slover schen Dichter, der je in seiner, für Poesie so vortrefflich gebauten Muttersprache etwas Nahhaftes zu leisten wünscht, auf das nachdrücklichste empfehle (S. 42. cf. Koseski).“

O katoliški, z vsemi umetnijami prekrasni liturgiji piše:

„Es sey mir nun noch erlaubt, folgende, wie ich glaube, hier nicht ganz am unrechten Orte stehende Äußerung über den großen, von den berühmtesten protestantischen Gelehrten anerkannten Vorzug der religiösen Gebräuche unserer katholischen Kirche, zu machen. Dieser von den wenigsten Katholiken vielleicht nur einiger Mafsen recht gekannte und gehörig gewürdigte Vorzug unseres Gottesdienstes besteht darin, daß er den Beytritt keiner der edlen schönen Künste verschmähet, um das ganze Gemüth des Menschen zu ergreifen, und den ewigen Wahrheiten, die in den Sinnbildern unsers heiligen Glaubens ausgesprochen werden, Eingang zu verschaffen. Unsere Altäre sind ein geweihter Mittelpunct, an und um welchen Baukunst, Bildnerey und Mahlerey, Ton-Dicht- und Redekunst ihr erhabenstes Leben entfalten, und uns zu jener Begeisterung hinreißen dürfen, die der andächtigen Stimmung so günstig, wenn nicht sie selber ist. Ein feyerliches Hochamt nach der Predigt eines katholischen Demosthenes oder Cicero, in dem prachtvollen Heiligthume der Peterskirche in Rom, vor einem Gemälde wie die Verklärung Christi von Raphael gefeyert, während die begeisterte Gemeinde in Hymnen auflodert, die unsere Klopstocke oder Herder gedichtet und die Pergolese oder Hayden mit Tönen aus einer höhern Welt beflügelt haben — Welch ein Geisterconcert! — Vermag Jemand etwas Größeres und Erhabeneres, Geist- und Herzerhebenderes sich vorzustellen? — Ich würde hinzusetzen: diese Wunder sind beynahe buchstäbliche Wirklichkeit in mehr als Einem Mittelpuncte katholischer Gemeinden gewesen, und sind es bis auf den heutigen Tag; wenn man nicht übersehen hätte, der edelsten und bildendsten der gedachten Künste — der Poesie und zwar in der Landessprache den ihr gebührenden Rang in dem Tempel des Allerhöchsten anzuweisen. Diefs ist, man kann es nicht läugnen, auch bey unsern Slovenen der Fall, und daher kommt es, andere Wirkungen der Poesie, zumahl der lyrischen, von der das Gesagte zunächst gilt, zu geschweigen, daß insbesondere unsere Kirchen- oder Erbauungslieder, die während der Messe gesungen werden, zum Nachtheil der Erbauung, noch so viel zu wünschen übrig lassen. — Welcher unter unsern würdigen Priestern und Volkslehrern, dem die Natur einen reinen und tiefen Sinn für das Große, Gute und Schöne gegeben, den sie mit dichterischen Talenten reichlich begabt, — welcher unter Ihnen, der dieses lieset, wird sich nicht mächtig ergriffen und aufgefordert fühlen, schöne, auferbauliche, geistliche und profane Lieder für seine Gemeinde zu dichten, und so mit regem Eifer das Gemeine, Niedrige, der heiligsten Sache Unwürdige, durch das Edle und Erhabene aus dem Volke zu verdrängen, aus allen Kräften bemühet seyn? — Religion, Philosophie und Poesie — das Gute, Wahre und Schöne — sind und bleiben sie nicht alle drey immer und ewig Eins? — Wie schön, wie beseligend würde nicht schon hienieden unser Leben seyn, wenn diese drey himmlischen Genien alle vereint uns immer und allenthalben auf der dornenvollen Bahn durch's Leben geleiteten! — Daß sie uns nicht alle vereint immer und allenthalben auf unserer Pilgerreise geleiten — davon liegt wahrlich die eigentliche Ursache nirgends als — in Uns (§. 47. 48).“

O slovenskih pisateljih ima pomenljivo budnico (str. 109) na pr.:

„Bisher haben meistens nur die Volkslehrer an dem Nauportus und Savus durch Beförderung der Cultur unserer herrlichen Sprache in der literarischen Welt einen rühmlichen Platz sich zu erwerben gesucht: sollten denn ihre Berufsgenossen an den reizenden, segenreichen Ufern des Dravus auch jetzt, wo ihnen mehrere günstige Zeitumstände freundschaftlich die Hand dazu biethen, noch immer zurückbleiben wollen?“

Kakor je tukaj vzbujal štajarske rodoljube k slovenskemu spisovanju, tako je vže l. 1810 zbral si družbico dijakov, največ bogoslovcev, da bi se skupaj vadili v slovenščini; snoval je v duhu nekako „Academie des inscriptions Slavonnes“ ili „Svatopluk“ ili „Societas Slovenica“ itd. — Oponašali so mu hude premnoge germanizme, o katerih je povedal svoje mnenje v Bukvarju (str. 96. 97). — Rad je dopisoval znancem in svojim književnim prijateljem na pr. Vodniku, Bilcu, Kopitarju („kteri se vedno kavsa z menoj“, in res ga je rad poniževal, češ, Gottsched noster, Primitz, est ludimagistralis capitis, de quo fere desperem etc. vid. Archiv VII), dr. Jak. Zupanu (gl. Jezičnik XV. 1877. str. 55—61), Jarniku itd. Tu in tam se še hranijo njegova pisma. Poslovenil je bojda I. spev Mesijade, I. spev Ilijade, in nekaj Göthejevih „Werther's Leiden“ (Ossian II. B.), dokler je naposled njemu samemu duh obolel. Naslednik ali učitelj slovenskega jezika na Graškem liceju mu je bil Koloman Quass t. j. Kvas (r. 1790, u. 1867).

Slovstvena zgodovina v slovenski ljudski šoli.

(Piše **Gradimir.**)

(Dalje.)

Ravnika r.

(Glej 10. berilno vajo: „Tobijevi nauki za sina“.)

Večkrat smo užé poudarjali, kakó se pesen razločuje od drugih berilnih vaj, v katerih beremo káko povest, kak prirodopisni opis ali kaj sličnega. Rekali smo namreč, da so posamične vrstice v pesni 1) *merjene*, 2) pesni imajo navadno *vjéme*. Kakšne besede smo imenovali *vjéme*? (Take, ki se *vjemajo*, da prav lepo zvonijo našemu ušesu). Kdo mi zna povedati káko *vjemo* k besedi „vrt“? (prt, smrt, krt); k besedi „noč“ (moč,? roč i. t. d.). — A vrstice v pesnih so tudi *mérjene*. Kakó je kaka pesen *mérjena*, to se spozná, ako jo čitam po poudarkih. Povej mi, Tone, prvo kitico na iz ust priučene pesni „Na goro“! („Na goro, na goro — Na strme vrhé — Tja kliče in miče — Me vabi srcé“ —). Dobro! Prepričajmo se, kako je *mérjena* prva kitica te pesni. Pri tem bodem tolkel z roko na mizo! Pričnimo:

„Na goro, na goro . . .

(Učitelj izreče prvi verz metrično ter udari pri vsakem naglašenem zlogu ob mizo.) Kolikrat sem udaril pri prvi vrstici ob mizo? (Dvakrat). (Tako dela učitelj tudi pri drugih verzih ter potem reče:) „Vidíte, ta pesen „Na goro“ je tako *mérjena*, da pri vsaki njeni vrstici *dvakrat* lahko udarim ob mizo. — Toliko bi zadostovalo v ljudski šoli o „metriki“. Ker je pa Ravnika r. v našem slovstvu velikega pomena kot *prozaist*, *zató* bode vsekako dobro, da učitelj, o njem govoreč, otrokom nekoliko poskusi na primeren način pridobiti pojem o „pesništvu“ in „prozi“, — o „pesniku“ in „prozaistu“. Kolikor toliko je to užé storil; vendar ne bode odveč, ako pri tem o naslednjem posebno poudarja:

Kdor pesni zlagati zná, imenje se pesnik. — Vse pesni skupaj, ki so nam jih zložili pesniki, imenuje se *pesništvo* ali *poezija*. — Prepričali ste se užé, da so vsaki pesni dane nekake vezi, t. j. njene vrstice so *mérjene*; vrhu tega ima navadno *vjéme*.